

DR. NAGY CSONGOR ISTVÁN
tanszékvezető egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi Magánjogi Tanszék

SZOKATLAN HELYZETEK SZOKÁSOS ÜGYEKBEN: KERESKEDELMI VÁLASZTOTTBÍRÁSKODÁS AZ ÁLLAMKÖZI KONFLIKTUSOK ÁRNYÉKÁBAN

<https://doi.org/10.61382/MJE-Ertekezések.2023.Nagy.101>

„It’s Not Personal. It’s Strictly Business.”
(*The Godfather*, 1972)

1. Bevezetés

Az elmúlt időszak gazdasági folyamataiban sok szempontból az abnormalitás vált a normalitássá. A gazdasági ügyek egyik alapvető tapasztalata volt a kiszámíthatatlanság, amelyet korábban szokatlannak vagy egyenesen elképzelhetetlennek tűnő helyzetek, folyamatok és fejlemények okoztak. A koronavírus-járvány kitörése óta a gazdaság egy új időszakot él át, rég nem látott kihívásokkal és kockázatokkal. A járvány kitörésekor még reménykedni lehetett abban, hogy ez a rendkívüli helyzet csupán átmeneti, még akkor is, ha ez az átmenetiség a remélnél tovább tart. Ezek a várakozások azonban túlságosan optimistának bizonyultak. A koronavírus-járvány hosszabb ideig tartott és nagyobb hatással volt a gazdaságra, mint ahogy azt talán a kezdetekben remélni lehetett, és mire a nemzetközi pandémia intenzitása végre csökkent, és a gazdasági folyamatokra gyakorolt hatása mérséklődni kezdett, kitört a háború Ukrajnában.

Mind a világjárvány, mind az ukrajnai háború egy váratlan esemény volt, amely alapvetően változtatta meg a gazdasági folyamatok keretrendszerét és ezáltal számos kihívást jelentett a gazdasági jog számára. Az elmúlt lassan négy év alatt a „szokatlanosság” vált a „szokásossá”, az „abnormális” a „normálissá.” A gazdasági élet szereplőinek olyan nehézségekkel és kihívásokkal kellett szembesülniük, amelyeket korábban, mint elképzelhető, azonban nem reális problémaként azonosítottak.

A lezárások, a kínálat drasztikus visszaesése egyes szektorokban, a fellépő áru vagy szolgáltatáshiány által okozott hatalmas árnövekedés, más szektorokban a kereslet zuhanásszerű visszaesése, újszerű kihívások elé állította a gazdasági jogot. A különböző jogterületeken, ideértve a gazdasági jogot is, olyan jogintézmények

alkalmazása vált mindennapossá, amelyek korábban gyakorlati jelentőségüket tekintve másodlagos, harmadlagos jogi kérdésnek minősültek. A veszélyhelyzeti kormányzás,¹ a nemzetbiztonsági kivételek növekvő intenzitású alkalmazása a gazdasági kapcsolatokban,² a körülmények alapvető megváltozása, a szolgáltatók ténybeli és jogi ellehetetlenülése,³ az elektronikus úton lefolytatott választottbírósi eljárás⁴ mind olyan jogintézmények, amelyekkel ugyan foglalkoztak a jogi tankönyvek, azonban a mindennapi ügyekben kevésbé volt jelentőségük.

Természetesen ennek az időszaknak a kihívásai csak a közelmúlthoz képest voltak újszerűek. Azok a problémák ugyanis, amelyekkel az elmúlt négy évben szembesültünk, és szembesülünk a gazdasági jog területén, közel sem előzmény nélküliek és nem is újak, csupán az elmúlt bő három évtizedben szoktunk el ezektől a rendkívüli helyzetektől. Nemcsak, hogy nem voltak olyan ügyek, amelyeket ezekkel az extrém helyzetekkel kapcsolatosak lettek volna, hanem talán reménykedtünk is abban, hogy ilyen kivételes helyzetek már nem is merülnek föl. Áruhiányt és drasztikus árnövekedést okozó válságok korábban is voltak, akárcsak gazdasági szankciók, embargók és ezek a gazdasági jogvitákban is lecsapódtak. Az ezek összefüggésében kialakult joggyakorlat megfelelő mintául szolgálhat ebben a tekintetben.

Híres ítéletek születtek a szuezi válságot követően, amelyek a lehetetlenülés kérdését vizsgálták a csatorna lezárásának összefüggésében.⁵ Lehet-e a szerződés

¹ SZENTE ZOLTÁN: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet alkotmányossági problémái. *Állam- és Jogtudomány*, 2020/3. szám, 115–139.; HORVÁTH ATTILA: A veszélyhelyzet közjogi és jogalkotási dilemmái – mérlegen az Alaptörvény 53. cikke. *Közjogi Szemle*, 2020/4. szám, 17–25.; CHRONOWSKI NÓRA: *Alkotmányosság három dimenzióban*. Budapest, TK Jogtudományi Intézet, 2022, 133.

² CSONGOR ISTVÁN NAGY: A Re-Conceptualization of WTO Law's Security Exceptions: Squaring the Circle and Judicializing National Security. *Journal of International Economic Law*, 2021/2. szám, 49–59.

³ BOÓC ÁDÁM: Észrevételek a Covid-19-vírus hatásaira a magyar szerződéses jogban. *Veszélyes Anyagok*, 2020/2. szám, 3–5.; FUGLINSZKY ÁDÁM: A koronavírus-járvány hatásai a kontraktuális felelősségre. In: GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA – LŐRINCZ VIKTOR OLIVÉR (szerk.): *Jogi diagnózisok II.: A Covid-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, L'Harmattan, 2022, 15–72.; BOÓC ÁDÁM: Mennyiben tekinthető a Covid-19 vis maior helyzetnek. In: GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA – LŐRINCZ VIKTOR OLIVÉR (szerk.): *Jogi diagnózisok II.: A Covid-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, L'Harmattan, 2022, 73–86.; BODZÁSI BALÁZS: A vis maior hatása a szerződéses viszonyokra a Covid-19-járvány tükrében. In: BURAI-KOVÁCS JÁNOS (szerk.): *A kereskedelmi választottbírósi évkönyve 2021–2022*. Budapest, Orac, 2022, 138–144.

⁴ Lásd BOÓC ÁDÁM – TRAN HIEN: COVID-19 pandemic – a Showcase for Electronic Arbitration to Flourish. In: BURAI-KOVÁCS JÁNOS (szerk.) *A kereskedelmi választottbírósi évkönyve 2021–2022*. Budapest, Orac, 2022, 289–307.

⁵ Lásd HAMSON C.: Contract – Frustration – Suez Canal Cases. *The Cambridge Law Journal*, 1960/2. szám, 149–149. <https://doi.org/10.1017/S0008197300009703>; FURMSTON M. P.: Contract Frustrated. Then Performed! *The Modern Law Review*, 1961/1. szám, 173–178.; ROBERT L. BIRMINGHAM: A Second Look at the Suez Canal Cases: Excuse for Nonperformance of Contractual Obligations

lehetetlenüléről beszélni, ha nem lehet az árut a Szuezi-csatornán keresztül szállítani, hanem Afrikát megkerülve kell ezt megtenni? Az angol legfelsőbb bíróság (akkor még: Lordok Háza) szerint a szerződés nem lehetetlenült el, csak teljesítése vált sokkal költségesebbé.⁶

Ugyancsak ilyen rendkívüli helyzetek sorát eredményezte a '70-es években az olajválság, amely a kőolaj világpiaci árát jelentős mértékben megnövelte és alapvetően változtatta meg a más gazdasági környezetben kötött szerződések szinallagmáját.⁷

Ugyanígy nem előzmények nélküli a gazdasági tranzakciók gazdasági szankciók és embargók között történő navigálása. A kommunista blokk összeomlását megelőzően ezek a problémák jellemezték a Nyugat és a szocialista országok viszonyát. Az 1989 előtt készült tankönyvek és kommentárok az ellenséges blokkok közötti kereskedelem számos problémáját tárják elénk, egyúttal útkeresést találunk ezen problémák megoldására vonatkozóan. Az egymással ellenséges viszonyban lévő blokkok ugyanis a hidegháború előtt is kereskedtek egymással, gazdasági szerződéseket kötöttek, voltak jogvitáik, amelyek rendezésére megfelelő fórumot kerestek. Egy olyan fórumot, amelynek pártatlanságában megbíztak és amely hatékonyan, és méltányosan volt képes eldönteni a közöttük felmerült vitákat.

Az elmúlt négy év egy valódi stressztesztet jelentett a gazdasági jog számára. Vajon képes-e a gazdasági jog kezelni a fentiekben vázolt váratlan és extrém kihívásokat, illetve milyen módon képes ezekre választ adni. Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás kontextusában a jelen tanulmány.

A választottbíráskodás és a választottbíróági eljárás vonatkozásában számba veszi az elmúlt időszak során felmerült kihívásokat, legfőképpen az ukrainai háború által felvetett problémákat, értelmezési kérdéseket. A választottbíróági kikötések, a választottbíróág összetételével, székhelyével kapcsolatos megállapodások értelmezése és alkalmazása új keretet kaphatnak. Vajon kifogásolható-e a moszkvai székhelyű választottbíróág eljárásának kikötése arra tekintettel, hogy háború tört ki Oroszország és Ukrajna közt, és az Egyesült Államok, valamint az Európai Unió számos gazdasági szankciót vetett ki Oroszországgal szemben? Kifogásolhatja-e az ukrán fél, hogy az egyik választottbíró orosz állampolgársággal rendelkezik? Vagy éppen fordítva: kifogásolhatja-e egy választottbíróági eljárásban

in the Light of Economic Theory. *The Hastings Law Journal*, 1969, 1393–1416.; VERNON VALENTINE PALMER: Excused Performances: Force Majeure, Impracticability, and Frustration of Contracts. *The American Journal of Comparative Law*, 2022, 70–88., 76. <https://doi.org/10.1093/ajcl/avac017>

⁶ Lásd pl. *Tsakiroglou & Co Ltd v Noble Thorl GmbH*, *The Law Report* 1962 at Page 7 et seq.

⁷ Lásd PAULA WALTER: Commercial Impracticability in Contracts. *St. John's Law Review*, 1987/2. szám, 225–260., 245.

az orosz fél, hogy valamelyik választottbíró ukrán, vagy esetleg a választottbíróvási eljárásra Ukrajnában kellene sor kerüljön?

Az anyagi jogi kérdésekhez hasonlóan, ez a problémakör alapvetően két jogelv interakciójaként (vagy kollíziójaként) írható le. A szerződéseket teljesíteni kell (*pacta sunt servanda*), azonban a körülmények alapvető megváltozása esetén (*clausula rebus sic stantibus*) méltánytalan a szerződő feleket a korábban létrejött alkuhoz kötni, és ignorálni azt, hogy a körülmények alapvető megváltozása egy olyan fejleménynek a következménye, amellyel a felek korábban nem számoltak, és nem is számolhattak.

A jelen tanulmány nem vállalkozik többre, mint a fenti kérdések vizsgálatára. Annak elemzésére, hogy a választottbíráskodás, illetve a választottbíróvási eljárás miként tud reagálni erre a stressztesztre. Nem foglalkozik a tanulmány a gazdasági szankciókkal, azok mibenlétével, kihatásával a gazdasági tranzakciókra. Ezek érdekes, kiterjedt szakirodalommal rendelkező⁸ nemzetközi magánjogi kérdések, amelyek vizsgálata különösen a hidegháború időszakában kapott nagyobb figyelmet, amikor a gazdasági blokkok egymással szembeni szankciói és egyéb korlátozó intézkedései még alapvetően határozták meg a gazdasági kapcsolatokat.⁹

2. Választottbíráskodás ellenséges (barátságtalan) országok között

A választottbíróvási eljárás alapvető jellemzője, hogy a felek az állami bíróságok kizárásával, kvázi magánúton rendezik a közöttük felmerült jogvitát. A felek valamilyen oknál fogva nem szeretnék az állami bíróságokhoz fordulni, valamint jogvitájukat egy olyan „biztonságos térben” szeretnék döntésre vinni, amely megfelel mind a tisztességes eljárás, mind pedig a hatékonyság követelményének.

A választottbíróvási eljárás választásával a felek az eljárási hatékonyság és a jogviták gyors lezárása érdekében alapvetően csökkentik a tisztességes eljárással kapcsolatos elvárásaikat. Feláldozzák ugyanis az állami bíróságok által kínált többfokú vitarendezést annak érdekében, hogy a jogvitát gyorsan és végérvényesen

⁸ A téma közelmúltbeli szakirodalmából lásd SZABADOS TAMÁS: *Economic Sanctions in EU Private International Law*. Oxford, Hart Publishing, 2019. <https://doi.org/10.5040/9781509933549>; SZABADOS TAMÁS: Nachkommen oder nicht nachkommen, das ist hier die Frage... Das Dilemma der Wahl zwischen der Einhaltung der EU-Blocking-VO oder der US-Sanktionen vor dem Europäischen Gerichtshof. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2023/1. szám, 213–229.

⁹ A hidegháborús időszak során volt igazi virágkora ennek a kérdéskörnek, illetve ezen kérdéskör tudományos elemzésének, ami kiterjedt például az alkalmazandó jogi kérdésekre, valamint a gazdasági szankciók és a külföldi választottbíróvási vagy állami bírósági ítéletek elismerése, végrehajtására. Ezek a nemzetközi magánjogi vonatkozások azonban már egy másik tanulmány tárgyai lehetnének.

lezárják. Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a választottbíróági eljárás kikötésével a felek – számos más szempont mellett – azt a preferenciájukat is kifejezik, hogy fontosabb a számukra az eljárás gyors és végleges lezárása, mint az esetleges rossz döntés kockázatának csökkentése. A jogorvoslati eljárások célja ugyanis a rossz vagy kifogásolható döntések korrigálása, és már csak a „több szem többet lát” tapasztalata alapján is vélelmezni lehet, hogy minél több fokban bíráltnak el egy ügyet, annál nagyobb az esélye annak, hogy a végső döntés tartalmilag helyes lesz. Erről a korrekciós mechanizmusról azonban a felek a választottbíróági eljárás során lemondanak, mivel vélhetően úgy gondolják, hogy a korrekciós intézkedés túl nagy anyagi és időbeli terhet jelent, és ez a teher nincs arányban az általa képviselt előnnyel.

Ettől függetlenül, sőt, a fentiekre tekintettel, még inkább fontos, hogy a választottbíróági eljárás megfeleljen a tisztességes eljárás követelményének. Az érvénytelenítési per lehetőségétől eltekintve ugyanis nincs olyan másodfokú (vagy harmadfokú) eljárás, amely az elsőfokú eljárás formai és tartalmi hibáit korrigálni tudná. Az érvénytelenítés jogalapjai azonban nagyon szűkek és ez a korrekciós lehetőség csak kivételesen alkalmazható.¹⁰ A választottbíróáságnak tehát egyfokú eljárásban kell biztosítania azt az eljárási egyensúlyt és tartalmi pontosságot, amelyet az állami bíróságok többfokú eljárásban tesznek meg. Ez a körülmény pedig a tisztességes eljárás követelményei hatványozott érvényesülését vonja maga után.

A választottbíróági eljárás másik, a jelen tanulmány vizsgálódásának tárgya szempontjából különösen fontos jellemzője, hogy az egész választottbíróági rezsim a felek autonómiáján alapul. A választottbíróáságnak nincs kötelező hatásköre arra, hogy az ügyben eljárjon, illetve a felekre nézve kötelező döntést hozzon. Hatásköre csak és kizárólag a felek megállapodásán, illetve ilyen irányú felhatalmazásán alapul. Szemben az állami bíróságokkal, amelyeket az eljárás lefolytatására a törvény hatalmazza fel, a választottbíróások ilyen felhatalmazással nem rendelkeznek.

A választottbíróáság esetében ráadásul ez a felek általi meghatározottság nem csupán a választottbíróáság hatáskörére terjed ki, hanem majdhogynem mindenre.

¹⁰ BOÓC ÁDÁM: *A választottbíróági ítéletek érvénytelenítése. Jogösszehasonlító elemzés és az új magyar szabályozás bemutatása.* Budapest, Patrocinium, 2018.; BOÓC ÁDÁM: *A választottbíróági ítéletek érvénytelenítésének lehetőségei egyes külföldi jogrendszerekben. Jogi Tájékoztató Füzetek,* 2018/1. szám, 95–100.; BOÓC ÁDÁM: *A választottbíróági ítéletek érvénytelenítése néhány külföldi állam jogrendszerében és a magyar jogban az új magyar választottbíróági törvény alapján.* In: BODZÁSI BALÁZS (szerk.): *Tanulmánykötet a kereskedelmi választottbíróáságról.* Budapest, Magyar Közlöny, 2018, 21–34.; BOÓC ÁDÁM: *Észrevételek a kereskedelmi választottbíróági ítéletek érvénytelenítéséről a közrendbe ütközés okán a magyar jogban. Jogtudományi Közlöny,* 2020/4. szám, 167–173.; BOÓC ÁDÁM: *Érvénytelenítési perek a választottbíróági eljárásban, bírói felelősség.* In: SZAKÁL RÓBERT (szerk.): *Tájékoztató Füzetek az MKIK Jogi Szekciójában elhangzott szakmai előadások alapján.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Jogi Szekció, 2022, 125–160.

A választottbíróság ugyanis a felek akaratának messzemenő figyelembevételével kell eljárjon, a felek autonómiája az eljárási szabályok meghatározására és az alkalmazandó jog kikötésére is kiterjed. Az állami bíróságok valamelyik állam jogát kell, hogy alkalmazzák, ami lehet a *lex fori*, vagy valamelyik másik állam joga, azonban nem lehet nem állami jog. Ezzel szemben a felek felhatalmazhatják a választottbírákat, hogy a jogvitát *ex aequo et bono* döntsék el, aminek nem állami jog (pl. *lex mercatoria*) figyelembe vétele is a része lehet.¹¹

A felek autonómiája tehát nemcsak a választottbíróság hatáskörét, hanem lényegében a választottbírósági eljárás minden elemét átfogja.¹² Ebből a szempontból kell értelmezni, hogy miként tudjuk a körülmények alapvető megváltozását figyelembe venni a felek közötti választottbírósági szerződés vonatkozásában. Ez a probléma ugyan első látásra ugyanolyan kérdésnek tűnik, mint ami a szerződési anyagi jog körében a körülmények alapvető megváltozása kapcsán felmerül, a választottbírósági jog azonban sokkal kevésbé szabályozza ezt a kérdést. Bár a választottbírósági megállapodás végső soron egy szerződés, így logikus lenne alkalmazni rá a szerződési anyagi jogi elveket, ezek közvetlen alkalmazhatósága nem gyakori.

3. A választottbíróság székhelye, a választottbírósági eljárás helye

A választottbírósági eljárás kapcsán több olyan körülmény van, amelyet a felek rögzítenek, amelyek vonatkozásában azonban a megállapodást a körülmények alapvető megváltozása esetén újra szükséges gondolni.

Az első ilyen kérdés talán a választottbíróság székhelye, illetve a választottbírósági eljárás lefolytatásának helye. Könnyű belátni: előfordulhat, hogy a választottbírósági kikötés megkötésekor kijelölt helyszín a későbbiekben már kevésbé bizonyul vonzóknak vagy méltányosnak. Előfordulhat, hogy a felek egy olyan országot jelölnek

¹¹ NAGY CSONGOR ISTVÁN: *Nemzetközi magánjog*, Budapest, Orac, 2017, 328. A *lex mercatoria* vonatkozásában lásd BURIÁN LÁSZLÓ: A *lex mercatoria* alkalmazása nemzetközi kereskedelmi jogvitákban. *Magyar Jog*, 1996/8. szám, 490–503.; PALÁSTI GÁBOR: *Lex mercatoria*, a nemzetközi jog elvei és hasonló kikötések a jogválasztó klauzulában. *Külgazdaság Jogi Melléklete*, 2005/11–12. szám, 133–148.

¹² A választottbírósági eljárás a felek magánautonómiáján alapul, sarokköve a választottbírósági szerződés. A választottbírósági megállapodás önálló szerződés (*compromis*) vagy egy szerződésben szereplő kikötés (*clause compromissoire*) formáját öltheti. A felek magánautonómiája mind a választottbírósági út igénybevételében, a választottbíróság hatáskörének meghatározásában, mind a választottbírósági eljárás szabályainak meghatározásában megnyilvánul. A Váb. törvény 30. §-a értelmében: „[a] felek a választottbírósági tanács által követendő eljárás szabályaiban – e törvény keretei között – szabadon állapodhatnak meg”. Ugyancsak a felek magánautonómiájának elve mentén kell meghatározni a jogvitára alkalmazandó jogot. Váb. törvény, 41. § (1) bek.

ki a választottbíróági eljárás székhelyéül, amely a megállapodás megkötésekor még egy barátságos és biztonságos helyszínnek tűnt, azonban a későbbiekben már nem tekinthető annak. Előfordulhat, hogy az egyik fél honossága szerinti ország a választottbíróág helye szerinti államot barátságtalan országnak minősíti (mint ahogy Oroszország tette az Európai Unió tagállamaival).

Érvelhet azzal egy orosz fél, hogy mivel a korábban kikötött párizsi vagy budapesti székhelyű választottbíróág egy barátságtalan országban található, hiszen ezeket az országokat az orosz jog barátságtalan országnak nyilvánította, az Európai Unió által kivetett szankciókra tekintettel, ezért ez a kikötés már érvénytelen vagy betarthatatlan? Érvelhet-e azzal, hogy bár ő korábban hozzájárult ahhoz, hogy a választottbíróági eljárást Budapesten folytassák le, de amikor ezt a hozzájárulását megadta, illetve a felek ebben megállapodtak, Oroszország számára Magyarország, illetve az Európai Unió nem volt barátságtalan ország?

Az orosz legfelsőbb bírósága a közelmúltban egy sommás ítéletben megállapította, hogy nem kényszeríthetőek ki azok a választottbíróági megállapodások, amelyek az orosz feleket arra kényszerítenének, hogy jogvitájukat egy olyan ország területén lefolytatandó választottbíróági eljárás keretében rendezzék, amely gazdasági szankciókat vetett ki Oroszországgal szemben.¹³ Bár az ítélet olyan nehézségekre mutat rá, amelyeket a választottbíróági útra történő utalás (a választottbíróági megállapodás kikényszerítése) során figyelembe kell venni, nem lehet azonban az ügy egyedi körülményeinek vizsgálata nélkül megállapítani, hogy például egy budapesti választottbíróági helyszín méltánytalan vagy elfogadhatatlan lenne, pusztán azért, mert ez az ország gazdasági szankciókat vetett ki Oroszországgal szemben.

A politikai ellentétek („barátságtalanság”) mellett számos gyakorlati indoka is lehet annak, hogy az orosz fél miért nem szeretné, ha a választottbíróági eljárást Budapesten vagy Párizsban folytatnák le. Utazási korlátozások léptek életbe, amelyeket továbbiak követhetnek. Bár jelen állapot szerint nem lehetetlen, hogy egy orosz állampolgár Oroszországból eljusson akár Magyarországra, akár Franciaországba, ezek az utazások lényegesen terhesebbé és kiszámíthatatlanabbá váltak. Az orosz bankokat érintő gazdasági szankciók közvetve a jogi védekezést is megnehezítik, hiszen nehézkessé teszik azt, hogy az orosz ügyfél a jogi képviselőjét ki tudja fizetni és így ezáltal az Európai Unióban megfelelő jogi képviselőtről tudjon gondoskodni. Emellett jelentős belépési korlátozások is életbe léptek, amelyek szintén indokául szolgálhatnak annak, hogy az orosz fél miért nem szeretne részt venni egy olyan választottbíróági eljárásban, amelynek lefolytatására egy barátságtalan vagy ellenséges országban kerülne sor. És ennek a felsorolásnak a végén arról

¹³ *JSC Uraltransmash v PESA* (case No. A60-36897/2020).

is említést kell tenni, hogy sajnálatos módon vannak olyan területek, amelyek biztonsági okokból sem alkalmasak a választottbíróági eljárás lefolytatására. Egy olyan Kijevben lefolytatandó választottbíróági eljárás – különösen, ha arra 2022-ben, annak ostroma során kellett volna, hogy sor kerüljön – olyan kockázatokat vet föl, amelyek vállalása a felektől, illetve jogi képviselőktől nem várható el.

A választottbíróág székhelyével, illetve választottbíróági eljárás helyével kapcsolatos, a körülmények alapvető megváltozása által okozott fenti aggodalmak mindenképpen megfontolást igényelnek. Sajnos azonban a kérdés választottbíróági jogi szabályozása igencsak lakonikus. Az egyetlen rendelkezés, amely ezzel kapcsolatban segítségül hívható, az az 1958. évi New York-i Egyezmény¹⁴ 2. cikkének (3) bekezdése:

„Az egyik fél kérelmére bármely Szerződő Állam bírósága választottbíróági eljárásra utasítja a feleket, ha olyan ügyben indítottak pert előtte, amelynek tárgyában a felek a jelen cikk értelmében megállapodást kötöttek, kivéve ha megállapítja, hogy az említett megállapodás semmis, hatálytalan vagy nem teljesíthető.”

Ez a rendelkezés lehetővé teszi az állami bíróság számára a választottbíróági megállapodás figyelmen kívül hagyását, amennyiben a választottbíróági megállapodás „semmis, hatálytalan vagy *nem teljesíthető*.” Ugyanezt a fordulatot vette át az 1985-ös UNCITRAL Modell Törvény¹⁵ 8. cikkének (1) bekezdése („*érvénytelen, hatálytalan vagy betarthatatlan*”), illetve a Váb. tv.¹⁶ 9. §-ának (1) bekezdése: „a választottbíróági szerződés nem jött létre, érvénytelen, hatálytalan vagy *betart-hatatlan*.”

¹⁴ 1962. évi 25. törvényerejű rendelet a külföldi választottbíróági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény kihirdetéséről.

¹⁵ Az UNCITRAL Modell Törvény (Model Law) célja, hogy a nemzeti jogalkotók számára segítséget és iránymutatást nyújtson és ezáltal elősegítse a választottbíráskodás jogának egységesítését. UNCITRAL Modell Törvény SCHMIDT RICHÁRD és GRITA PÉTER által készített fordítása elérhető az Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbíróág honlapján: <https://mkik.hu/download/124/ucitral-model-law-and-explanatory-note-forditas-final>. A Váb. tv. 3. §-ának (3) bekezdése értelmében a törvényt „az Egyesült Nemzetek Szervezete Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága [...] 2006-ban módosított nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló mintatörvényének az UNCITRAL által kiadott azon magyarázataira figyelemmel kell értelmezni, amelyeknek magyar nyelvű fordítását a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbíróág [...] honlapján közzétették.”

¹⁶ 2017. évi LX. törvény a választottbíráskodásról.

„1985-ös UNCITRAL Modell Törvény, 8. cikk

A Választottbírósági megállapodás tárgyát képező követelés érvényesítése bíróság előtt (1) Az a bíróság, amely előtt a választottbírósági szerződés tárgyát képező ügyben pert indítottak, a feleket választottbírósági útra utasítja, ha azt az egyik fél legkésőbb a jogvitára vonatkozó első érdemi nyilatkozata benyújtásakor kérte, kivéve, ha úgy ítéli meg, hogy a választottbírósági szerződés érvénytelen, hatálytalan vagy betarthatatlan.”

Váb. tv. 9. § (1) bek.

„9. § (1) Az a bíróság, amely előtt a választottbírósági szerződés tárgyát képező ügyben pert indítottak, az eljárást – a választottbírósági ítélet érvénytelenítése iránt indított per kivételével – e kereseti kérelem tárgyában megszünteti, ha azt az alperes legkésőbb a keresetlevele benyújtott írásbeli ellenkérelmében kérte, kivéve, ha úgy ítéli meg, hogy a választottbírósági szerződés nem jött létre, érvénytelen, hatálytalan vagy betarthatatlan.”

Bár a Váb. tv. szövege és az 1958. évi New York-i Egyezményt kihirdető magyar jogszabály nyelvezete kissé eltér egymástól (az első „betarthatatlan,” míg a második „nem teljesíthető” megállapodásról beszél), a kettőt azonban ugyanúgy kell értelmezni. A Váb. tv.-t ugyanis, annak 3. §-ának (3) bekezdése értelmében, az UNCITRAL Modell Törvénnyel összhangban kell értelmezni. Az UNCITRAL Modell Törvény eredeti angol nyelvű szövege, valamint az 1958. évi New York-i Egyezmény angol nyelvű szövege pedig ugyanazt a megfogalmazást használja („void, inoperative or incapable of being performed”).

Ez egy generálklauzula, amely tág mérlegelési jogot enged a bíróságnak, azonban kérdéses, hogy ezen mérlegelés során vajon a bíróság a fenti körülményeket is figyelembe veheti? A normaszöveg („betarthatatlan,” „nem teljesíthető”) textuális értelmezése lényegében értelmezhetetlenségre és lehetetlenülésre utal, vagy az utóbbi tekintetében legalábbis a lehetetlenülés szintjéhez közeli technikai nehézségekre. Egy választottbírósági megállapodás „betarthatatlan” lehet arra tekintettel, hogy olyan ellentmondásos vagy homályos, hogy abból konkrét jelentés nem dedukálható. Emellett „betarthatatlan” lehet akkor is, ha technikailag nem kivitelezhető, például megszűnt a kikötött választottbírósági intézmény vagy a felek név szerint megjelölték a választottbírókat, aki a jogvita idején már nincs az élők sorában. A különböző autentikus nyelvi változatok mind erre utalnak („incapable of being performed,” „non susceptible d’être appliquée,” „inaplicable,” ugyan a német nyelvi változat nem autentikus, érdemes utalni a megfogalmazására: „nicht erfüllbar”).

Kérdéses ehhez képest, hogy vajon alkalmazható-e ez a rendelkezés, ha a választottbírósági megállapodás betartása nem lehetetlen, az csupán nem várható el valamelyik féltől vagy az számára súlyosan méltánytalan lenne. Annyi bizonyos,

hogy a pusztá nehézség nem elegendő ennek a rendelkezésnek a felhívásához.¹⁷ Van olyan szakirodalmi álláspont, amely szerint betarthatatlan a választottbíróági megállapodás, ha annak helye politikai zűrzavar miatt nem hozzáférhető.¹⁸

Az 1958. évi New Yorki Egyezmény 2. cikke (3) bekezdésének a választottbíróóság székhelyére, illetve a választottbíróági eljárás helyére történő alkalmazása során, bizonyos mértékben, figyelembe lehet venni azt, hogy mennyiben tűnik ez a választottbíróági székhely megfelelőnek, észszerűnek és méltányosnak. Valószínűleg azonban az a legészszerűbb, hogyha nem az 1958. évi New York-i Egyezmény 2. cikke (3) bekezdésében, illetve a Váb. tv. 9. §-ának (1) bekezdésében keressük a kérdésre a választ és próbálunk meg annak olyan értelmezést tulajdonítani, amelyet a textuális értelmezés nem tesz lehetővé, hanem a szerződési anyagi joghoz nyúlunk vissza, amely egyébként a választottbíróági megállapodás háttérszabályait adja.

Ennek során figyelembe vehetők az általános szerződési jog alapelvei és jogintézményei, valamint az ezek által is közvetített tisztességes eljárás követelménye. A választottbíróági eljárásnak is meg kell felelnie a tisztességes eljárás követelményének, amennyiben ezt nem teljesíti, akkor az érvénytelenítési ok alapjául szolgál, valamint az ennek során született választottbíróági ítélet nem ismerhető el és nem hajtható végre más országokban.

A tisztességes eljáráshoz való jog alkotmányjogi, illetve alapjogi követelménye is azt várja el az állami bíróságoktól, hogy amennyiben a választottbíróóság székhelyével kapcsolatos nehézségek túllépnek egy bizonyos szintet, akkor tekintsen el a választottbíróági megállapodás kikényszerítésétől. Ellenkező esetben valamelyik felet egy tisztességtelen eljárásban történő részvételre kényszerítenének. Ebben a tekintetben, mint általában a bírói függetlenség kapcsán, utalni kell arra, hogy a bírói függetlenség esetén nem elég jónak lenni, jónak is kell látszani. A függetlenség, a pártatlanság és a részrehajlásmentesség kapcsán nemcsak az a lényeges, hogy a bíróság vagy választottbíróóság valóban semleges, független és pártatlan legyen. Bár ez természetesen minimumkövetelmény, az is alapvető fontosságú, hogy ez a fórum hiteles legyen és semmilyen ésszerű kétség ne férjen a függetlenségéhez, pártatlanságához, illetve részrehajlásmentességéhez.

¹⁷ ZHENG SOPHIA TANG: Jurisdiction and Arbitration Agreements. *International Commercial Law*, Routledge, 2014, 248.

¹⁸ MARGARET L. MOSES: *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*. Cambridge University Press, 2012, 34.

4. A választottbírák személye

Hasonló szempontrendszer érvényesül a választottbírák személyével, személyének kiválasztásával, illetve összeférhetetlenséggel kapcsolatban. Nagyon leegyszerűsítve: a fő kérdés az, hogy vajon eljárhat-e választottbíróként egy orosz állampolgárságú vagy nemzetiségű személy, amennyiben a felek valamelyike ukrán, vagy fordítva: eljárhat-e egy ukrán választottbíró egy orosz felet érintő ügyben?

A választottbíró összeférhetetlenségének kérdése a választottbíróválasztási eljárás több pontján fölmerülhet, és ezek vonatkozásában eltérő megítélés alá esik. A legrobustusabb funkciója ennek a kérdésnek természetesen a választottbíró kizárása, a választottbírói jelölés blokkolása vonatkozásában van. A felek ilyen kifogást megfogalmazhatnak a választottbíróválasztási eljárás során, azonban egy összeférhetetlen választottbíró részvétele az eljárásban érvénytelenítési ok is lehet. Ezekben az esetekben az összeférhetetlenség kérdése negatív funkciót tölt be, és a választottbírói kinevezésre vonatkozó döntés kifogásolásának alapjául szolgál. Ez a kifogás ugyanúgy érintheti a feleket által jelölt választottbírókat, mint a választottbírók által jelölt elnököket. Kevésbé konfrontatív, azonban szintén fontos (pozitív) szerepet tölt be az összeférhetetlenség kérdése a választottbíró kijelölése során. Ez a felek általi bírójelölésre is vonatkozik, azonban a lehangsúlyosabban az intézmény általi jelölés esetén tölt be fontos szerepet, amikor a felek valamelyike elmulasztja a választottbíró jelölését vagy a választottbírók nem tudnak megállapodni az elnök személyében. Ebben az esetben az összeférhetetlenség tágabban körben érvényesül. Egy választottbíró kijelölésének kifogásolása során ugyanis kizárólag a jogszabályi követelmények érvényesülnek. Értelemszerűen, amennyiben a választottbíró független és pártatlan,¹⁹ akkor nem lehet kizárni az eljárásból, illetve részvétele az eljárásban nem szolgálhat érvénytelenítési okként. A választottbíró kijelölése vonatkozásában érvényesülő összeférhetetlenségi szempont azonban már túlmutathat a szűkebb jogi értelemben vett összeférhetetlenségen és ilyenkor a kijelölő szerv vagy személy olyan összeférhetetlenségi szempontokat is figyelembe vehet, amelyek egyébként jogilag nem szolgálnának érvénytelenítési okként. Így például elképzelhető, hogy egy orosz választottbíró részvétele egy ukrán felet érintő eljárásban jogi értelemben nem kifogásolható, mert csupán az állampolgárság alapján nem állapítható meg az összeférhetetlenség fennállása, azonban amennyiben a választottbíró a választottbíróválasztási intézmény elnöke jelöli ki, ennek során figyelembe veheti az

¹⁹ Lásd VÁRADY TIBOR: Választottbírói semlegesség és pártatlanság a XXI. században. In: NOCHTA TIBOR – FABÓ TIBOR – MÁRTON MÁRIA (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kecskés László professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 561–573.

állampolgárság szempontját és a jogi tilalom körén kívül is érvényesítheti a állampolgárság miatt egyébként jogi értelemben nem létező összeférhetetlenséget.

A választottbíró állampolgársága szerepet játszhat az összeférhetetlensége vonatkozásában, azonban komoly jogi korlátok érvényesülnek e tekintetben. Jogi értelemben ugyanis nem vélelmezhető, hogy önmagában az állampolgárságra tekintettel egy adott személy részrehajló vagy pártos lenne. Emellett egy barátságatlan ország állampolgárságával rendelkezni még nem elegendő ok arra, hogy itt valakit a lehetséges választottbírák köréből kizárjanak.

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbírószág Eljárási Szabályzata kifejezett módon nem rendelkezik erről a kérdéssel. Az állampolgárság kifejezés egyedül 20. §-ának (1) bekezdésében szerepel, amelynek értelmében „[v]álasztottbírónak a választottbíró-ajánlási listában szereplő, valamint minden, akár magyar, akár külföldi állampolgár jelölhető.” A Váb. tv. 12. §-ának (1) bekezdése értelmében azonban, „[h]a a felek eltérően nem állapodtak meg, állampolgárságára vagy annak hiányára tekintettel senki nem zárható ki abból, hogy választottbíróként eljárjon.” Ugyanezt a szabályt találjuk az UNCITRAL Modell Törvény 11. cikkének (1)bekezdésében, amelynek értelmében „[a] felek eltérő megállapodása hiányában állampolgárságára tekintettel senki nem zárható ki abból, hogy választottbíróként eljárjon.”

Az UNCITRAL Választottbírószági Szabályzat²⁰ 6. cikkének (7) bekezdése már megengedőbben fogalmaz a választottbírák állampolgárságának figyelembevétele tekintetében. Úgy rendelkezik, hogy „[a] kinevező hatóságnak tekintettel kell lennie azon megfontolásokra, amelyek valószínűsíthetően biztosítják egy független és pártatlan választottbíró kinevezését, és figyelembe kell vennie, hogy *ajánlatos olyan választottbíró kineveznie, akinek az állampolgársága nem egyezik meg a felek állampolgárságával.*” Ez a rendelkezés nem összeférhetlenségi kifogás alapjául szolgál, mivel nem fogalmaz meg kategorikus követelményt. Nem az összeférhetlenség kifogásként történő alkalmazására vonatkozik, ha nem a kijelölő szerv (kinevező hatóság) számára határoz meg szempontokat. Ennek értelmében, a kijelölő szervnek a választottbíró kiválasztása során figyelembe kell vennie olyan megfontolásokat, amelyek valószínűsíthetően biztosítják egy független és pártatlan választottbíró kinevezését és ebben a körben figyelembe kell vegye, hogy mennyire tanácsos egy olyan választottbíró kinevezése, amely a felektől eltérő állampolgársággal rendelkezik.

A fenti rendelkezések a kereskedelmi választottbíráskodásra vonatkoznak és láthatóan alapvetően kizárják azt, hogy valakit az állampolgárságára tekintettel

²⁰ UNCITRAL Választottbírószági Mintaszabályzatra (Arbitration Rules) célja, hogy a feleket, illetve a választottbírákat segítse a választottbírószági eljárásra vonatkozó szabályok meghatározásával.

kizárjanak a választottbírák sorából, azonban a kinevezés során ennek a szempontnak a figyelembevételét egyenesen tanácsosnak tartják.

A beruházási választottbíráskodásra vonatkozó szabályok a kereskedelmi választottbíráskodásnál sokkal nagyobb megértést mutatnak az állampolgárságon alapuló kifogásokkal szemben és megengedőbbek az állampolgárság alapján történő kizárás tekintetében.

Az ICSID Egyezmény²¹ 39. cikke értelmében, „[a] választott bírók többsége nem lehet állampolgára a vitában álló Szerződő Államnak és azon Szerződő Államnak, amelynek természetes, vagy jogi személye a vitában félként szerepel, azzal azonban, hogy e Cikk előbbi rendelkezései nem alkalmazandók akkor, ha a bíróság egyetlen választott bíróját vagy minden egyes tagját a felek megállapodás útján jelölték ki.” Ez a rendelkezés tehát kizárólag annyit követel meg, hogy a választottbírák többsége a felektől eltérő állampolgársággal rendelkezzen. Az ICSID Eljárási Szabályzata azonban már ennél tovább megy. 13. cikkének (3) bekezdése ugyanis már kifejezetten úgy rendelkezik, hogy abban az esetben, ha a választottbírói tanács három tagból áll, csak a fél egyetértésével lehet kinevezni olyan választottbíró, amely a felek egyikének állampolgárságával rendelkezik. Látható tehát, hogy a beruházási választottbíráskodás területén az állampolgárságnak mégiscsak meghatározó szerepe van és bár az ICSID Egyezmény 39. cikke még csak azt követeli meg, hogy a választottbírák többsége rendelkezzen a felektől eltérő állampolgársággal, maga az ICSID Eljárási Szabályzat már kifejezetten vétőjogot biztosít a felek számára abban az esetben, ha a felek egyikének állampolgárságával rendelkező választottbíró kinevezése felmerülne.

Ugyanezt a kettőséget tükrözi vissza a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (International Chamber of Commerce) Eljárási Szabályzata. Kereskedelmi választottbíráskodás esetén az állampolgárság csak egy szempont. Egyes választottbíró és választottbírói tanács elnöke esetén meghatározó tényező, azonban ezen a körön kívül csak egy figyelembe veendő mérlegelési szempont. Mihelyst azonban egy nemzetközi egyezményen alapul a választottbírói megállapodás, ami jellemzően a beruházási választottbíráskodást jelenti, már vélelmezhető, hogy itt valamilyen szuverenitással kapcsolatos vagy legalábbis közjogi típusú jogvita áll fenn, és ebben az esetben az állampolgárság kapcsán már egy kifejezetten szigorú megközelítés érvényesül.

A választottbírók kinevezése és jóváhagyása során az állampolgárság figyelembe veendő szempont, de nem formális kizáró tényező. A Nemzetközi Kereskede-

²¹ 1987. évi 27. törvényerejű rendelet az Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló, Washingtonban, 1965. március 18-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

lemi Kamara Eljárási Szabályzata 13. cikkének (1) bekezdése értelmében, „[a] választottbírók jóváhagyása vagy kinevezése során a Bíróság figyelembe veszi a leendő választottbíró állampolgárságát, lakóhelyét és egyéb kapcsolatát azon országokkal, amelyeknek a felek vagy a többi választottbíró az állampolgárai, továbbá a leendő választottbíró rendelkezésre állását és a választottbíróvási eljárásnak a Szabályzat szerinti lefolytatására való képességét.” Ugyanakkor, egyes választottbíró vagy egy választottbíróvási tanács elnökének kinevezése során az egyes választottbíróknak, illetve a választottbíróvási tanács elnökének a felektől eltérő állampolgársággal kell rendelkeznie. Az Eljárási Szabályzat 13. cikkének (5) bekezdése értelmében: „[h]a a Bíróság nevezi ki az egyes választottbírókat vagy a választottbíróvási tanács elnökét, akkor az egyes választottbíró vagy a választottbíróvási tanács elnöke állampolgárságának különböznie kell a felek állampolgárságától.” Ettől a szabálytól el lehet térni, „ha ezt a körülmények indokolják,” azonban csak akkor, ha „egyik fél sem terjeszt elő kifogást a Titkárság által megállapított határidőben.”

Nemzetközi egyezményen alapuló választottbíráskodás esetén, amelynek tipikus példája a beruházási választottbíráskodás, azonban az állampolgárság már kizáró körülmény. Az Eljárási Szabályzat 13. cikkének (6) bekezdése értelmében, „[h]a a választottbíróvási eljárás alapjául szolgáló választottbíróvási megállapodás nemzetközi egyezményből ered, a felek eltérő megállapodása hiányában egyik választottbíró sem lehet ugyanannak az országnak az állampolgára, mint amelynek bármelyik fél az állampolgára.”

A kereskedelem és a beruházási választottbíráskodás közötti eltérő megközelítés fő magyarázata minden bizonnyal az, hogy a kereskedelmi vitákat a szabályozás államoktól független, államokhoz nem kapcsolódó, nemzeti előítéletektől, kötöttségektől mentes jogi vitáknak tartja, amelyek esetén nem legitim az állampolgárságot önmagában vett kizáró oknak tekinteni. Ezzel szemben a közjogi elemeket is tartalmazó beruházási választottbíráskodás esetén az állampolgársággal kapcsolatos érzékenység már legitim. Ami elfogadható a tisztán magánjogi természetű jogviták esetén, már nem elfogadható a közjogi típusú, szuverenitást is érintő jogviták esetén.

5. Záró gondolatok

A koronavírusjárvány és a háború gazdasági következményei választottbíróvási jogviták formájában vélhetően még hosszú ideig lecsapódnak. Ez az időszak, illetve az ebben az időszakban keletkezett jogviták a választottbíráskodás stressztesztjét jelentik, mint ahogy ugyanilyen próbatétel elé állítják a szerződési jogot.

A jog általános szabályait alapvetően a „normalitáshoz” szabja, a jelen esetben azonban ezeket a szabályokat „abnormális” helyzetekre kell alkalmazni. Termé-

szetesen könnyű azt tanácsolni, hogy az ilyen nehézségek áthidalására a felek közötti konstruktív együttműködés a legjobb megoldás. Sokszor a szabályozás nem képes olyan ésszerű megoldások elérésére, amelyeket a felek konstruktív együttműködésükkel el tudnak érni. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a jogi szabályozás funkciója éppen az ilyen egyezséggel meg nem oldható vagy meg nem oldott ügyek kezelése. A jogviták világa végtére is ott kezdődik, ahol a konstruktív párbeszéd véget ér.

Abstract

UNUSUAL SITUATIONS IN USUAL CASES: COMMERCIAL ARBITRATION IN THE SHADOW OF INTER-STATE CONFLICTS

The war in Ukraine has made the “unusual” part of the “usual” and constitutes a real stress test for economic law. This paper deals with the implications of this stress test for commercial arbitration. Arbitration agreements, in particular the covenants on the seat of arbitration and the selection of arbitrators, may raise unanticipated issues. Should economic sanctions and inter-state conflicts impact the validity of arbitration agreements, the seat of the arbitration and the selection of arbitrators? Similarly to substantive legal issues, these questions can, in essence, be described as an interaction (or clash) between two fundamental legal principles. Contracts must be fulfilled (pacta sunt servanda), however, if the circumstances change fundamentally, it is unfair to hold the parties to an outdated agreement (clausula rebus sic stantibus). The paper analyzes the interaction and clash of these two principles in view of arbitration law.